

УДК 81'373.21'373.611-13(55)

СЕМАНТИКА, СЛОВОТВІР І ЕТИМОЛОГІЯ ОРОНІМІВ ІРАНУ

Катерина Криконюк

*Інститут сходознавства НАН України ім. А. Кримського
вул. Грушевського 4, Київ, Україна, 01001,
тел.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com*

Зроблено першу спробу системного підходу до вивчення семантики, словотвору і етимології 658 оронімів Ірану, зафіксованих на фізичній карті видавництва “Тіташенасі”. Методом формально-морфологічного аналізу, який уможливило членування слів на формалізовані відрізки й подальшу класифікацію словотвірних формул, визначено їхню загальну словотвірну структуру. Для оронімів з прозорою внутрішньою формою розглянуто їхню етимологію.

Ключові слова: оронім, семантичний аналіз, тематичні групи “довкілля і форми рельєфу”, “природокористування”, “вода і водойми”, “будівлі”, “історіофорні омоніми”, словотвірна структура, формально-морфологічний аналіз.

Територія Іранського нагір'я з прадавніх часів була колискою людської цивілізації. Тому ґрунтовне вивчення топонімічного ландшафту Ірану може сприяти виявленню досі невідомих сторінок історії народів та етносів, які тут формувалися й зникали.

Огляд літератури з обраної теми засвідчує, що топонімікон цієї країни досліджений украй мало. Споби пояснень походження назв гір Ірану зустрічаємо в тлумачних словниках Моїна [13], Дегхода [12], Каріба [11] та у працях деяких істориків. Ці розвідки не ставлять за мету послідовний і систематичний підхід, однак їх позитивною стороною є висвітлення деяких аспектів етимології оронімів Ірану на тлі повної відсутності ґрунтовних студій на задану тематику. Наукова цілина оронімів Ірану ще зовсім не освоєна й відкриває широкі можливості для пошуків.

У нашому дослідженні зроблено першу спробу системного підходу до теми. По-перше, здійснено суцільну вибірку всіх 658 оронімів, зафіксованих на фізичній карті Ірану видавництва “Тіташенасі” [14]. По-друге, методом формально-морфологічного аналізу визначено їх загальну словотвірну структуру. По-третє, для оронімів з прозорою структурою назв розглянуто їхню етимологію.

Семантичний аналіз. Семантична класифікація оронімів охоплює такі тематичні групи:

1. Довкілля, форми рельєфу.

Сюди входять ороніми з означенням “гора”, “гори” (7 о.: *Šoram, Kamar, Gar, Gare, Jebāl-e-bārez, Koošk, Māniš-dāqhlār*); “пагорб” (2 о.: *Tappe-row,*

Māhoor); “степ”, “долина”, “пустеля” (7 о.: *Dašt-kooh, Dašt-e-aržan, Šamme-dašt, Kooh-dašt, Barri, Khor-mowj, Tang-khoor*); “печера”, “ущелина”, “тріщина” (10 о.: *Shekaft, Lāškār, Lāi-band, Malahdoo (?)*, *Som-boorān, Darre-bid, Darre-anjir, Moqhār, Neivād-darre, Darband-bād*); “камінь” (перською, курдською або турецько-азербайджанською мовами) (23 о.: *Kooh-e-sangi, Senjān, Morvārid (3), Yašm, Sang-tarāš, Khar-sang, Tabas/Tabaz (?)*, *Kooh-e-sina (?)*, *Girān-rig, Rig (2), Čang-almās, Šavva (?)*, *Hāmāne, Sang-āb, Kooh-e-kočow, Sāri-dāš, Tāš, Hang-ān, Bāšvān, Dāš-qhel'e, Inje-qhāre*). (Пор. *перс. šoram* – ‘гора’, *kooh* – ‘гора’, *kamar* – ‘середина гори’, *tappe, māhoor* – ‘пагорб’, *koošk* – ‘гора з білого каменю, в якій видобане помешкання’; *авест. gar, gare* – ‘гора’; *тюрк. dāqh* – ‘гора’; *араб. jabal* (мн. *jabāl*) – ‘гора’; *перс. šekaft, lāškār* – ‘тріщина’, *darband, darre, lai* – ‘ущелина’, ‘печера’, *som* – ‘видобана людиною печера в горі’; *араб. qhār* – ‘печера’, *molhad* – ‘тріщина в могилі’; *перс. dašt* – ‘степ, пустеля’, *tang* – ‘долина’, ‘ущелина’; *араб. barri* – ‘степовий, пустельний’, *khor* – ‘долина’; *перс. sang, hang* – ‘камінь’, *senj* – ‘чорний блискучий камінь, який легко розколюється’, *rig* – ‘дрібне каміння’, *morvārid* – ‘перл’, *almās* – ‘алмаз’, *yašm, bāš* – ‘нефрит’, *tabaz* – ‘велика глиба чорного каменю в горі’, *hāmāni* – ‘білий із жовтуватим відтінком камінь’; *тюрк. taš/daš* – ‘камінь’; *араб. šavva* – ‘чорний блискучий камінь’, *sina* – ‘подріблене каміння’; *курд. kočow/kočok* – ‘камінь’).

Довкілля відображене й у назвах з компонентом “небо”, “сонце”, “сузір’я” (4 о.: *Āsemān-sarā, Bar-e-āftāb, Bahr-e-āsemān, Kahkašān*). (Пор. *перс. āsemān* – ‘небо’, *āftāb* – ‘сонце’, *Kahkašān* – ‘Чумацький шлях’).

Рослинний світ представлено в оронімах зі семантичним складником “квітка”, “рослина”, “дерево”, “плід” та їхні різновиди (40 о.: *Moord, Moordān, Āsmāri, Tang-gol-e-bālā, Rasbārān (?)*, *Nei-zār, Neivār, Mand, Vel, Sir-oo (?)*, *Anārān, Anār, Māzoo, Oočmāzoo, Gol-rag, Golčīn, Golestān, Gol-din, Gol-e-dāman-dāqh, Anjiri, Bādārestān, Bādātooo, Bādāmi, Sarv, Jow-pār, Banafše, Čenār, Čenāre, Darre-ye-sib, Bid-khoon, Dār-bid, Dārvān, Dārestān, Hizomi, Door-bid, Poozak (?)*, *Dalik, Pičakān, Kek (?)*, *Ālmāliče (?)*) (Пор. *перс. moord* – ‘мірта’, *āsmāri* – ‘мірта’, *dār* – ‘дерево’, *gol* – ‘квітка’, *nei* – ‘бамбук’, *mand* – ‘приємна на запах рослина’, *vel* – ‘цвіт винограду’, *sir* – ‘часник’, *anār* – ‘гранат’, *māzoo* – ‘дуб’, *anjir* – ‘інжир’, *bādām* – ‘мигдаль’, *sarv* – ‘кипарис’, *jow* – ‘ячмінь’, *banafše* – ‘фіалка’, *čenār* – ‘клен’, *sib* – ‘яблуко’, *bid* – ‘верба’, *hizom* – ‘хмиз’, *pooz* – ‘стовбур’, *dalik* – ‘червона квітка, яка росте в пустелі’, *pičakān* – ‘плющ’, *тюрк. ālmāli* – ‘яблучний’, *kek* – ‘корінь рослини’; *араб. rass* – ‘кущ винограду’).

Тваринний світ Ірану відображений в оронімах, утворених від назв різноманітних тварин, а саме: корова (4 о.: *Gāvbast, Gāvkešān, Gāvbarre, Bāqerān*); козел (5 о.: *Kahre, Boz, Bozdān, Bozqhooš, Bozoo*); вівця (4 о.: *Sar-e-barre, Mišparvar, Miš (2)*); тигр (3 о.: *Palang (2), Palang-e-bāsān*); лев (*Heidare (?)*) верблюд (2 о.: *Šotor, Šotorān (?)*); заєць (2 о.: *Kharāneqh, Khargoošān*); газель (1 о.: *Qhazāl*); жаба (1 о.: *Kalār*); муфлон (1 о.: *Pā-zanān*); змія (1 о.: *Aždar-kooh*); вовк (1 о.: *Kooh-e-gorg*); хижак (2 о.: *Širze, Bbayān*); мураха (*Jahān-moorā (?)*); птахи (12 о.: *Kooškār (?)*, *Hood-yāl, Čoor, Qhāzān, Nahārak, Kalāqhi, Kalāqhan, Karkas, Dālān, Dālahoo, Nāroo, Khorooosloo*). (Пор. *перс. gāv* – ‘корова’; *араб. bāqher* –

‘корова’; *перс.* **boz** – ‘козел’, **āhoo** – ‘косуля’, **kahre** – ‘козля, якому шість місяців’, **miš**, **barre**, – ‘вівця’, **palang** – ‘тигр’, **šotor** – ‘верблюд’, **khargooš** – ‘заєць’, **kalār** – ‘жаба’, **pāzanān**, – ‘муфлон’, **aždar** – ‘змія’, **gorg** – ‘вовк’, **širze**, **bayān** – ‘хижак’, **moor** – ‘мураха’, **khoroos** – ‘півень’, **dāl** – ‘сокіл’, **kalāqh** – ‘ворона’, **nahār** – ‘птаха, що їсть каміння’, **nāroo** – ‘соловей’, **karkas** – ‘гриф’, **čoor** – ‘дикий півень’, **hood** – ‘жайворонок’; *тюрк.* **kooš** – ‘птаха’, **qhāz** – ‘гуска’; *араб.* **khārāneqh** – ‘зайці’; *араб.* **heidar** – ‘лев’, **qhazāl** – ‘газель’).

Окрема підгрупа – ороніми, значення яких є ‘шерсть, скинута твариною’ або ‘пір’я, залишене птахом’ (3 о.: *Towlak*, *Giš*, *Pašmi*). (Пор. *перс.* **towlak** – ‘пір’я, залишене птахом’, **giš** – ‘шерсть тварини’, **pašm** – ‘шерсть’, ‘хутро’).

2. Природокористування.

Сюди входять ороніми, компонентом яких виступають слова: “селище, поселення” (9 о.: *Nesā*, *Hāji-ābād*, *Ali-ābād*, *Garm-ābād*, *Nasir-ābād*, *Hosein-ābād*, *Qholi-ābād*, *Zin-ābād*, *Minābad*); “зимове сховище” (1 о.: *Kooh-e-qhešlāqh*); “вузька дорога в горах” (3 о.: *Khalnoo* (?), *Darband Khalife*); “блід” (2 о.: *Godār-kaz*, *Godār-e-rigi*); “гарячий”, “вогонь”, “місце для вогню” (11 о.: *Kappe-ye-dāqh*, *Ātaškade*, *Taftān*, *Qheble-ye-dāqh* (2), *Baqh-rood-e-dāqh*, *Booz-dāqh*, *Sendān-e-dāqh*, *Jahān-e-dāqhi*, *Kooh-e-kelk*, *Tappāl* (?)); “люлька”, “дим” (2 о.: *Čoroqh-loo*, *Qhalāje* (?)); “сад”, “луг”, “тюльпанне поле” (4 о.: *Bāqh-e-Hasan*, *Bāqh-e-bālā*, *Pāliz*, *Lāle-zār*); “селянин” й “збирач колючок” (2 о.: *Khabir*, *Khār-zan*); “сільськогосподарські угіддя” (1 о.: *Dastgerd*), “земля, непридатна для обробітку” (1 о.: *Koor-khod*). (Пор. *авест.* **nisāya** – ‘місце, придатне для осілого життя людей’, *перс.* **ābād** – ‘селище, поселення’, **darband** – ‘вузька стежка в горах, по якій важко ходити’, *араб.* **khalif** – ‘стежка між двома горами’, *перс.* **godār** – ‘блід’, **dāqh** – ‘гарячий’, **ātaš** – ‘вогонь’, **taftān** – ‘нагрітий сонцем або вогнем’, **kelk** – ‘місце, де горить вогонь’; *араб.* **khalnoo** – ‘всіпана галькою стежка’, **tap** – ‘температура’, ‘жара’, *тюрк.* **qhalāj** – ‘затягуватися тютюновим димом від кальяну’; **bāqh**, **pāliz** – ‘сад’, *khabir*, **khārzan** – ‘збирач колючок’; *тюрк.* **qhešlāqh** – ‘зимове сховище’, **čoroqh** – ‘люлька’; *араб.* **khabir** – ‘селянин’, *перс.* **dastgerd** – ‘сільськогосподарські угіддя’, *араб.* **khooor** – ‘степ’, ‘земля, непридатна для обробітку’).

У складі оронімів з тематикою скотарства є слова “пасовище”, “сіно”, “стіл”, “сніп”, “стайня” (7 о.: *Kooh-e-čerow* (2), *Kooh-e-deil*, *Kharman-kooh*, *Kāh-dān*, *Kah-dān*, *Akhoore*). Про видобуток корисних копалин говорять ороніми зі складником “шахта” (2 о.: *Toonel*, *Ma’dan*), “залізо” (*Kooh-e-āhan*, *Kooh-e-āhangarān*), “вугілля” (*Sakār*), “вапно” (*Gač*), “сіль” (3 о.: *Kooh-e-namak* (2), *Kooh-e-namakī*). Господарську діяльність характеризують назви гір з компонентом “сталь” (*Čalik*); “смола” (2 о.: *Šalami*, *Kondor*). Інші види людських занять видно з оронімів зі семантичним складником “різьбити” (1 о.: *Taš*), а також зі словом “музика”, “мелодія” (2 о.: *Now-āhang*, *Var-e-āhang*). (Пор. *перс.* **čerow** – ‘пасовище’, **deil** – ‘стіло’, **kāh/kah** – ‘сіно’, ‘солома’, **ākhoore** – ‘стайня’, *фр.* **toonel** – ‘тунель’, *араб.* **ma’adan** – ‘шахта’, *перс.* **āhan** – ‘залізо’, **āhangar** – ‘коваль’, **sakār** – ‘вугілля’, **gač** – ‘вапно’, **namak** – ‘сіль’; *тюрк.* **čalik** – ‘сталь’, *перс.* **šalam**, **kondor** – ‘смола’, *авест.* **taš** – ‘різьбити, вирізати’, *перс.* **āhang** – ‘мелодія’, ‘музика’).

Нерідко якості гір приписані їм людиною. Серед них – характеристики гір за формою, висотою, вагою, якістю та об'ємом (33 о.: *Kabir-kooh, Zāgros, Dālbori, Qholāqh, Alvand, Alam-kooh, Alamdār, Kolāh-e-ghāzi, Rizoo, Ardahāl, Madvār (?)*, *Bolandoo, Jām, Gombad, Mil, Kootāh-kooh, Alborz, Mārpič, Vāzan, Gerān, Kosbe, Qhatār-alang, Telow, Beirag, Bamoo, Khiz, Pār-čīn, Bājgoon (?)*, *Bāzoo (?)*, *Parre-zin, Marqhoob, Ras, Kooček-Govār*), за кольором (6 о.: *Khoon, Šir-kooh, Sookhte-kooh, Senājāl, Šab, Šekardān*); ороніми, утворені антропонімічними прикметниками (19 о.: *Maloos, Latif, Rašid-kooh, Badbakht-kooh, Maste-kooh, Jamāli, Kheir, Daqhal, Sargašte, Sarkeš, Šārdoo, Henjā, Balestān, Čostkhār, Parvādān, Derang, Khostak, Taqhār, Zende*), з означенням смаку (*Šoor-o-širin*), ороніми із формантом “холодний” (2 о.: *Sardeli, Sardooiye*); оронім зі словом “здоров’я” (3 о.: *Kooh-e-salāmati*); ороніми з означенням віку (3 о.: *Sāldārān Pire-kooh Pirkard-kooh*). (Пор. араб. **kabir** – ‘великий, значний’, **zāgros** від *acup. zagru* – ‘високий’, ‘крутий’, ‘об’ємний’, перс. **dālbor** – ‘зигзаг’, тюрк. **qholāqh** – ‘верхівка, долина’, **alvand** від *авест. aurvant* – ‘який має гострі та круті вершини’, **harabarazaiti** – ‘висока гора’, араб. **alam** – ‘гора’, **vāzan** – ‘важкий’, перс. **riz** – ‘дрібний’, *давньо-перс. arda* – ‘половина’, араб. **madd** – ‘розширення’, перс. **kolāh** – ‘шапка’, **boland** – ‘високий’, **jām** – ‘чаша’, **gombad** – ‘купол’, **mil** – ‘металічний брус’, **kootāh** – ‘короткий, низький’, **mār** – ‘змія’, **pič** – ‘поворот’, **gerān** – ‘важкий’, **kosbe** – ‘те, що залишається після вичавлювання зерен у процесі виробництва олії’, араб. **qhatār** – ‘валка верблюдів’, араб.-перс. **telow** – ‘високий’, тюрк. **beiraqh** – ‘прапор’ (що белудзькою мовою звучить як **beirag**), перс. **bam** – ‘дах’, **khiz** – ‘підйом, піднесення’, **pār** – ‘розірваний’, **čīn** – ‘складка’, від *авест. bāj* – ‘поділений на частини’ (або перс. *vāzhgoon* – ‘перевернутий’), **bāz** – ‘відкритий’, **parre** – ‘лезо’, *авест. zaena* – ‘зброя’, араб. **marqhoob** – ‘бажаний, якісний’, **ras** – ‘міцний’, тюрк. **kooček** – ‘малий’, перс. **govār** – ‘принадний’ (або ‘великий кошик’), **khoon** – ‘кров’, **šir** – ‘молоко’, **sookhte** – ‘згорілий, спалений’, араб. **senāj** – ‘сажа, кіптява’, перс. **šab** – ‘ніч’, **šekardān** – ‘цукорниця’, **maloos** – ‘делікатний, чудовий’, араб. **latif** – ‘ніжний’, від араб. **rašid** – ‘відважний’, перс. **badbakht** – ‘нещасний’, **mast** – ‘п’яний’, араб. **jamāl** – ‘врода’, від араб. **kheir** – ‘добро’, від араб. **daqhal** – ‘небезпечне місце’, перс. **sargašte** – ‘розгублений, спантеличений’, **sarkeš** – ‘бунтівливий’, від араб. **šāred** – ‘розгублений’, **hanj** – ‘середина чогось’ (або ‘викривлювати’), <**bal**- – ‘мед’ або *осет. збройна виправа*), перс. **čost** – ‘міцний, граціозний’, **parvā** – ‘який відзначається спокоєм’, **derang** – ‘сталість, стійкість’, **khost** – ‘протоптана доріжка’, від араб. **taqhār** – ‘перебувати у стані спокою’, перс. **zende** – ‘живий’, **šoor** – ‘солений’, **širin** – ‘солодкий’, **sard** – ‘холодний’, від араб. **salāmati** – ‘здоров’я’, перс. **sāldār** – ‘літня людина’, **pir** – ‘старий’).

Так само суб’єктно-людською є характеристика гір “передня”, “середня”, “задня”, “серединна” (7 о.: *Piš-kooh, Miyān-kooh, Miyān-jān, Bam-e-pošt, Pošt-kooh, Pošte-kooh, Aštar-kooh (?)*). (Пор. перс. **piš** – ‘передній’, **miyān** – ‘серединний, середній’, **pošt** – ‘задній’, тур. **aštar** – ‘серединний’).

Ще більша суб’єктивність оцінки наявна там, де оронім має у своєму складі морфему на позначення кольору, як-от: чорний (29 оронімів, з яких 15 простих о., утворених з прикметника ‘siyāh’, 6 о. – складних о. з прикметником

‘siyāh’: *Usef-e-siyāh, Sang-e-siyāh, Siyāh-bandegān, Melk-e-siyāhkooh, Āb-e-siyāh, Pooze-ye-siyāh*, 8 о. – з турецько-азербайджанським прикметником ‘qhareh’ – ‘чорний’: *Qhare-dās, Qhare-gaz, Qhare-bāqh, Qhare-darre, Hāji-qhare, Qhare-kesmoor, Qhare-dāqh* (2)); білий (20 оронімів, з них: у 12 простих о. від прикметника перс. ‘sefid’, 6 о. – складні іменники та словосполучення, компонентом яких виступає цей прикметник: *Sefid-khāni, Sefid-dār, Sefid-mehr, Sefid-āb, Sefid-dālme, Kāti-ye-sefid*, 1 о. – з турецько-азербайджанським прикметником ‘āqh’: *Āqh-bābā*, 1 о. – з арабським прикметником: *Vayuāze*; жовтий (4 о., з яких 3 о. – *Zard*, 1 о. – *Zariyoon*); червоний (4 о.: *Sorkh, Qhermez-ābgarm, Germez-nāb, Ālā-dāqh*); голубий (3 о.: *Kabood, Nilak, Palang-e-ābi*); золотий, золотавий (2 о.: *Zarrin-kooh, Zarr-āb*); світлий (2 о.: *Rowshan, Monavvari*); зелений (1 о.: *Sabz*). (Пор. перс. **siyāh** – ‘чорний’, **sefid** – ‘білий’, тюрк. **āqh** – ‘білий’, араб. **bayāz** – ‘білизна’, перс. **zard** – ‘жовтий’, **zariyoon** – ‘жовтий’, ‘зелений’, **sorkh** – ‘червоний’, араб. перс. **qhermez** – ‘червоний’, перс. **kabood, nil, ābi** – ‘голубий’, **zar** – ‘золото’, **zarrin** – ‘золотий, золотавий’, **rowshan** – ‘світлий’, араб. **monavvar** – ‘світлий, блискучий’, перс. **sabz** – ‘зелений’).

Іноді у складі оронімів трапляються слова на позначення звуків (7 о.: *Zoornā, Faqhān, Booqhoo, Ćekĉek, Tofande, Dang, Navā*). (Пор. перс. **zoornā** – ‘сурма’, **faqhān** – ‘крик’, **booqh** – ‘ріг для подачі звукового сигналу’, **ĉekĉek** – ‘крап-крап’, **tofande** – ‘туркотливий’, **dang** – ‘шелеп’, **navā** – ‘мелодія’).

Цікаво, що кількісні означення у складі оронімів передаються обмеженим набором числівників (20 о.): два (5 о.: *Do-ĉang, Do-ĉāh, Do-šakh, Do-balootān, Do-pošt*); п’ять (3 о.: *Panj-angošt, Panj-kherad, Panj-kooh*); сорок (3 о.: *Ćhel-ĉesme, Ćhel-qhani, Ćhel-tan*); сім (2 о.: *Haft-ĉesme, Haft-tanān*); вісімдесят (2 о.: *Haštād-pahloo, Haštād-sar*); тисяча (2 о.: *Hezār-masjed, Kooh-e-hezār*); сімдесят (1 о.: *Haftād-qholle*); один (1 о.: *Khāni-yek*); нуль (1 о.: *Sefr-e-dāqh*); неозначеним числівником “непарний” (1 о.: *Kooh-e-tāh*). (Пор. перс. **do** – ‘два’, **panj** – ‘п’ять’, **ĉhel** – ‘сорок’, **haft** – ‘сім’, **haštād** – ‘вісімдесят’, **hezār** – ‘тисяча’, **haftād** – ‘сімдесят’, **yek** – ‘один’, **sefr** – ‘нуль’).

3. Вода і водойми.

Винятковою роллю *води* у житті й господарюванні людини пояснимо існування оронімів зі складовими морфемами “вода” (11 о.: *Āb-garm, Lir-āb, Khoš-āb* (2), *Āb-kooh, Mah-āb, Zir-āb, Dar-āb, Āb-e-bādkohne, Yakh-āb, Dārā-soo*); “джерело” перською (2) й турецько-азербайджанською (5) мовами (7 о.: *Ćesme-ye-zāqh, Sar-ĉesme, Khān-bolāqhi, Hesār-bolāqhi, Ālmā-bolāqh, Owzoon-bolāqh, Koorā-bolāqh*); “ставок”, “струмок” (7 о.: *Kile, Kernās, Tālvār, Sāblān* (?), *Sālān, Kharbale* (?), *Qhallāt*); “льодовик” (3 о.: *Boozmā, Yakhĉāl, Tooĉāl*); “dam” з імовірним значенням ‘похмура погода’, ‘вологість’, ‘пара’ та слово “хмара” (4 о.: *Kooh-e-dam, Dam-e-taring, Damāvand, Abr-kooh*); “криниця” (5 о.: *Ćāh-e-širin, Do-ĉāh, Ćāh-e-ĉak, Ćāh-qhel’e, Ćāh-e-rig*). (Пор. перс. **āb** – ‘вода’, **ĉesme** – ‘джерело’, тюрк. **bolāqh** – ‘джерело’, мазандер. **kile** – ‘рівчак у полі’, араб. **kernās** – ‘купіль з водою на даці’, перс. **tāl** – ‘ставок’, тюрк. **su** – ‘вода’, **sulān** – ‘місце, де багато води’ (або **sāv** – ‘одкровення’, **sāvlān** – ‘місце одкровення’), **kharbale** – ‘водоверть’, араб. **qhallāt** – мн. від **qhāl** – ‘рівчак в горах, по яких стікає вода’, перс. **yakhĉāl**

– ‘яма, заповнена льодом’, **toočāl** – ‘льодовик на вершині гори’, **dam** – ‘похмура погода’, ‘вологість’, ‘пара’, **abr** – ‘хмара’, *тюрк.* **boz** – ‘крига’).

4. Будівлі.

Сюди належать ороніми зі складовою морфемою “будинок”, “палац”, “млин” (11 о.: *Sarāi, Qhasr-e-fajr, Hejāl, Qharāvāl-khāne, Khāne-kat, Barf-khāne, Farāšband, Falkh, Bannā-kooḥ, Āsiāb, Pādānā*); “фортеця”, “стіна навколо фортеці або палацу” (9 о.: *Qhel'e-kooḥ, Qhel'e-ye-dokhtar, Qhel'e-ye-najaf, Jafnān, Soorak-e-bālā, Alang, Košk-ār (?), Qhor-gooš (?), Sakht-hesār*); «міст» (2 о.: *Pol-vār, Pol-qhār*); а також “яма”, “криниця”, “тунель”, “шахта” (5 о.: *Toonel, Ma'dan, Nokhood-čāl, Čāl-qhiye, Čāl-e-dāqh*) (Пор. *перс.* **sarā** – ‘будинок’, *араб.* **qhasr** – ‘палац’, від *араб.* **hejāl** – мн. від **hejle** – ‘будинок циліндричної форми’, *перс.* **khāne** – ‘хата’, **farāšband** – ‘невеликий будинок з куполом, що набув поширення за часів династії Ашканідів’, **falkh** – ‘будинок’, ‘палац’, від *араб.* **banā** – ‘будинок’, *перс.* **āsyāb** – ‘вітряк’, *давн.-перс.* **apadana** – ‘палац’, **qhel'e** – ‘фортеця’, *араб.* **jafn** – ‘огорожа, стіна навколо палацу’, *араб.* **soor** – ‘стіна навколо міста, фортеці’, **alang** – ‘стіна навколо фортеці’, **košk** – ‘палац’, *тюрк.* **qhor** – ‘пласт стіни’, *перс.* **gooš(e)** – ‘кут’, *араб.* **hesār** – ‘огорожа’, **pol** – ‘міст’, **toonel** – ‘тунель’, *араб.* **ma'dan** – ‘шахта’, **čāl** – ‘яма’).

5. Історіофорні омоніми.

Чимало назв гір пов'язані з історією. У топонімії Ірану трапляються ороніми, утворені від назв народностей чи племен, або ж історичних селищ (9 о.: *Šool, Kowlihā, Qhozzān, Joqhtāi, Halvān, Kordhā, Korde, Belenjir, Vardālān*). До складу інших оронімів входять людські імена (29 о.: *Tabriz-khātoon, Pir-mahmood, Ashāqh, Pir-yusef, Panje-ye-ali, Hosein-beik, Biše-ye-ali, Ali-bigler, Šeikh-bazid, Mahmood (2), Ali-bāši, Dar-e-mohammad, Nesār-e-abbasi, Moosā-khani, Mohammadi, Mohammad-e-now-javān, Khān-khātoon, Mohammad-beik, Hasan-koll, Hoseini, Ali-mok, Bābā-ahmad, Ali-jamāl, Hoseini, Parviz, Khāje-qhambar, Soleimāni, Sarkhān*). (Пор. *перс.* **šool** – ‘плем'я шулів – одне з перських племен’, *перс.* **kowli** – ‘циган, циганка’, *тюрк.* **qhozzān** – ‘тюркське плем'я гузів (огузів)’, *тюрк.* **joqhtāi** – ‘чагайтайське тюркське плем'я’, *перс.* **halvāni** – ‘галванське плем'я’, *перс.* **kord** – ‘курд’, **Belenjir** – ‘історичне селище у Хозарії’ (пор. на Каспії Беленджер), **ālān** – ‘алан’, *тюрк.* **Tabriz** – ‘Тебриз’, *семіт.* **Yusef** – ‘Юсуф’, **Moosā** – ‘Муса’, **Ashāqh** – ‘Ісхак’, **Soleimān** – ‘Сулейман’, *араб.* **Mahmood** – ‘Махмуд’, **Mohammad** – ‘Мугаммад’, **Ahmad** – ‘Агмад’, **Ali** – ‘Алі’, **Hosein** – ‘Госейн’, **Hasan** – ‘Гасан’, **Abbasi** – ‘Аббасиди’, *тюрк.* **beik** – ‘великий’, **bāši** – ‘пан’, **khātoon** – ‘пані’, від *араб.* **šeikh** – ‘шейх’, **khān** – ‘пан’, ‘голова племені’, **bābā** – ‘батько’, *перс.* **Parviz** – ‘Парвіз’, **Sarkhān** – ‘Сорхан’, **khāje** – ‘голова сім'ї, племені’, ‘старший’, ‘великий’).

Фольклорне світосприйняття видно у славетній назві скелі Naksh-e Rostam або в оронімі зі складником “див” (1о.: *Divān*). (Пор. *араб.* **naqhš** – ‘малюнок’, *перс.* **Rostam** – ‘Рустам’, **div** – ‘див’).

Слідом реальних історичних подій можуть бути ороніми з компонентом “шах”, “султан”, “правитель”, “шейх”, “паша” (19 о.: *Šāh-āz-kooḥ, Šāh-jahān, Šāhoo, Šāhān (2), Šāhpasand, Šāh (2), Šāh-nāser, Šāhnešin, Šāhvār, Šāh-kooḥ, Soltān-e-pir, Soltān-ahmad, Soltān-e-jahāngir, Kooḥ-e-soltāni, Kei-now, Šeikh, Kondi-ye-*

šeikhān); “трон” (3 о.: *Takht-e-rostam*, *Takht-e-soleimān*, *Sar-takht*); “охоронець”, “полковник” (4 о.: *Kooh-banān*, *Gaštisar*, *Gārdān*, *Sarhangī*); “щит” (1 о.: *Esfar-āiin*); “посланець” (1 о.: *Kooh-e-ilči*); “полювання” (1 о.: *Nakhjir-vān*); також “земля, що належить султану” (*Injoo*); “могила” (2 о.: *Āine-qhabr*, *Goor-kooh*). (Пор. перс. *šāh* – ‘шах’, *kei* – ‘володар’, араб. *soltān* – ‘султан’, *šeikh* – ‘шейх’, перс. *takht* – ‘трон’, *kooh* – ‘гора’, *gašti* – ‘охоронець’, *sar* – ‘голова’, фр. *gārd* – ‘охоронець’, перс. *sarhang* – ‘полковник’, *espar/separ* – ‘щит’, *āin* – ‘традиція’, тюрк. *ilči* – ‘посланець, посол’, *nakhjir* – ‘полювання’, монг. *injoo* – ‘земля, що належить султану’, араб. *qhabr* – ‘могила’, перс. *goor* – ‘могила’).

Про історію країни свідчать ороніми на релігійну тематику (26 о.: *Qhadamgāh*, *Masjed-e-mirzā*, *Ma’āref*, *Sālook*, *Rabāt*, *Salavāt*, *Qheble*, *Allah-o-akbar* (2), *Kāferi*, *Kheir-ol-masjed*, *Rahmat*, *Mollā-hādi*, *Oliyā*, *Khājavi*, *Ziyāratgāh*, *Peiqhambar*, *Aioob*, *Māršnāl* (?), *Ārād*, *Me’rāji*, *Emam-e-hāzer*, *Din*, *Kamar-e-hāji*, *Tangari*, *Mazdoorān*); компонентом окремих оронімів є слово “габр” – ‘зороастрієць’ та ‘зороастрійський маг’ (3 о.: *Kooh-e-gabr*, *Moqhān*, *Zartoo*). (Пор. араб. *qhadam* – ‘крок’, *masjed* – ‘мечеть’, араб. мн. *ma’āref* – ‘знання’, перс. *sālook* – ‘трабіжник’, араб. *rabāt* – ‘військовий монастир’ або ‘каравансарай’, араб. *salavāt* – ‘салават’, *qheble* – ‘кібла’, *Allah-o-akbar* – ‘Бог – великий’, *kāfer* – ‘невірний’, *kheir* – ‘добро’, *rahmat* – ‘благодать’, перс. *mollā* – ‘мулла’, араб. *oliyā*, перс. *khāje* – ‘головний, старший’, араб. *ziyarat* – ‘пілігримство’, перс. *peiqhambar* – ‘пророк, посланець’, *aioob* – ‘повернення до Бога’, *Mārš* – ‘Марш – один із семи найвідоміших вогнепоклонницьких храмів в Ірані’, *nāl* – ‘річка, струмок’, *Ārād* – ‘назва ангела’, араб. *me’rāj* – ‘вознесення на небо’, ‘піднятися високо по драбині’, *emām* – ‘імам’, *din* – ‘релігія’, *hāji* – ‘той, хто здійснив паломництво в Мекку’, тюрк. *tangari* – ‘Бог’, давн.-перс. *mazdā* – ‘Ахурамазда’, (або авест. ‘мудрий’), перс. *gabr* – ‘зороастрієць’, *moqh* – ‘маг, зороастрійський священик, *zartoošti* – ‘зороастрієць’).

З викладеного вище матеріалу з’ясовується, що у формуванні оронімів Ірану брали участь не лише перська, а й турецько-азербайджанська, курдська та арабська мови, з очевидною перевагою двох перших, а також їхні діалекти. Найбільшим ареалом оронімів з тюркською етимологією є північно-західний та північно-східний регіони Ірану (гірські хребти *Qhare-dāqh*, *Sabalān*, *Qhāflān-kooh*, *Voz-qooš*, *Ālā-dāqh*, *Kooh-hā-ye-joqhtāi*), що пояснюється проживанням на цій території тюркомовного населення від прадавніх часів. Ороніми північно-центральної й центральної частини Ірану (гірські хребти *Alborz* та *Zagros*) мають переважно іранське походження. Лише в цьому районі наявні назви гір з авестійськими коренями.

Основна частина оронімів Ірану утворена відносно недавно, про що промовисто свідчить великий відсоток назв, які можна пояснити засобами сучасної перської мови. З іншого боку, семантична полівалентність перського лексикону ускладнює процес етимологічної інтерпретації, тому має передбачати не тільки роботу зі словниками, історичними джерелами й картою, а й польові дослідження.

Словотвірна структура оронімів. Морфологічний аналіз, основи якого для опису словозміни свого часу опрацювали І. Братчиков, С. Фітіалов і Г. Цейтін, передбачає виявлення інформації про словоформу шляхом чіткого виділення елементів лексеми та одночасну їх класифікацію [2; 5, с. 25]. Формальний аспект такого підходу дає змогу стисло зафіксувати і передати відношення між словотвірними формантами, оцінити їх характер та виявити логічну структуру цілої системи.

Цільнооформлені складні і похідні слова (тобто слова зі словотвірними морфемами) регулярно і послідовно розкладаються на мінімальні лінгвістичні знаки – морфеми як найменші білатеральні (двобічні) мовні одиниці, що мають лексичне або лексико-граматичне значення. Це дає змогу абстрагуватися від семантики слів, зосередившись винятково на їхньому словотворі, та уможливує подальше оперування отриманими словотвірними формулами слів. Дальші формули надаються до об'єднання у словотвірні класи, що необхідно для з'ясування цілісної картини діючих словотвірних моделей перської мови [3].

Одну з перших спроб дослідити словотвірну систему перської лексики засобами формально-морфологічного підходу зробив О. Бедов під науковим керівництвом К. Тищенко у дипломній роботі “Морфологічна структура сучасної перської мови”, матеріалом для якої став реєстр невеликого за обсягом персько-японського словника Ш. Оказакі (близько 6000 слів) [1].

Нижче формально-морфологічний аналіз застосовано для опису словотвірної структури складних оронімів Ірану. За критерій розпізнавання складних слів від словосполучень ми визначили ізафет і арабський артикль *-al*: тобто, якщо з'єднувальною часткою двох слів виступала одна із зазначених граматичних зв'язок, тоді досліджуване слово вважалося словосполученням. Поза морфологічним аналізом залишилися ті назви, етимологія яких не з'ясована (див. список оронімів у кінці статті).

В окремих випадках з метою спрощення процедури аналізу й виявлення топонімичних особливостей словотвору оронімів, ми не розкладали на морфеми деякі слова-форманти, які входять до сучасного перського лексикону, позначаючи їх $N^?$, $A^?$, де N – іменник, A – прикметник, а символ « $?$ » означає, що досліджувана словоформа складається з кількох морфем (наприклад, ороніми *Peiqhambar*, *Āsyāb*, *Ātaškade* тощо).

Засобами морфологічного підходу було проаналізовано 414 оронімів, які належать до класів прикметників та іменників. Прості іменники утворюють 21,5 % розглянутого реєстру, а складні – 60,1 %, з них 3,6 % – ороніми, морфемна будова яких не становить предмет топонімично-словотвірних студій. Складні іменники утворені переважно злиттям основ (з іменниками, коренями теперішнього часу дієслова та прикметниками: формули: $N+N$, $N+V$, $N+A$) і суфіксальним способом (найпродуктивнішими суфіксами є $-ān$, $-i$).

Решта 18,4 % реєстру – це прикметники. Прості прикметники становлять 10,9 % від загальної кількості оронімів. На складні прикметники припадає частка 7,5 % всього реєстру, при чому злиття основ (іменники, прикметники, корені

теперішнього часу дієслова, за формулами: A+N, A+A, A+V) та суфіксальний спосіб (суфікси -e, -oo) найчастіше беруть участь у їх творенні.

Префіксальний спосіб представлений тільки поодинокими префіксами sagi-, pā-.

Отримані методом морфологічного аналізу дані зведено в таблиці 1 і 2. Умовні позначення до таблиць: **N**- noun- іменник, **A**-adjective-прикметник, **V**- корінь теперішнього часу дієслова, **W** – корінь минулого часу дієслова, **Num**-numeral- числівник, **Pron** – займенник.

Таблиця 1

Сполучуваність кореневих морфем
у складних оронімах

Початкові кореневі морфемі	Серединні кореневі морфемі						
	N	A	V	W	Pron	Num	Всього
N	82	7	12	1	-	-	102
A	30	5	2	1	1	-	39
Num	17	-	-	-	-	-	17
V	1	-	-	-	-	-	1
W	-	-	-	-	-	-	-
Pron	-	-	-	-	-	-	-
Всього	129	12	14	2	2	-	159

Таблиця 2

Сполучуваність суфіксів
у складних оронімах

Суфікси	Кореневі морфемі оронімів					
	N	A	V	W	Num	Всього
-ān	24	2	1	-	-	27
-i	22	-	-	-	1	23
-e	9	2	-	1	-	12
-oo	7	3	-	-	-	10
-vār	5	1	-	-	-	6
-dān	4	1	-	-	-	5
-ak	4	1	-	-	-	5
-estān	3	-	-	-	-	3
-hā	3	-	-	-	-	3
-āl	3	-	-	-	-	3
-ā	2	1	-	-	-	3
-gāh	2	-	-	-	-	2
-zār	2	-	-	-	-	2
-loo	2	-	-	-	-	2
-(ā)vand	2	-	-	-	-	2
-ande	-	-	2	-	-	2
-vān	2	-	-	-	-	2
-kat/kade	2	-	-	-	-	2
-lān	1	-	-	-	-	1
-oon	1	-	-	-	-	1
-gān	1	-	-	-	-	1
-goon	1	-	-	-	-	1
-iyye	-	1	-	-	-	1
-če	1	-	-	-	-	1
-kile	1	-	-	-	-	1
Всього	104	12	3	1	1	121

Список оронімів Ірану, етимологія яких потребує з'ясування

Adiv	Darniyān	Kahār Kāpri	Mālahādi	Rāmand
Akoorkān	Dehlā	Kāreš	Māmoo	Ritak
Almoo-	Deihook	Kārtang	Mangani-kooh	Sahand
Amroole	Denā	KāzineSTĀN	Mangašt	Samāmoos
Ārdič	Derā	Kargar	Masāhim	Sāmle
Armiyāl	Deramkhāni	Kārtang	Marre	Sālan/sāloon
Azgan	Eiš	Kate-reš	Māze	Sālidoon
Bādini	Fārghān	Kismer	Mei-hā	Savand
Bādle	Finoo	Kharbal	Narmiḡh	Seryāl
Bāfoḡh	Gambari	Kolange	Nadooš	Šarrezool
Bahāš	Ganoo	Koomā	Nakhā	Sirač
Bakān	Gāsir	Komārj	Nāiband	Šiyuyār
Bānkool	Gavin	Kharmāl	Nākh	Sāḡhande
Bašāgerd	Gišoo	Koolik	Naryātān	Tabādkān
Barkam	Golātooh	Koolite	Nesār	Tabarestāḡh
Bebiyān	Goorm	Kbalāḡh	Oonjleiḡh	Tāf
Benvār	Gozoo	Koorikan	Owḡhān	Tahr
Bidkān	Hāment	Landar	Padḡi	Talahe
Bonak	Hambās	Lāryāboočāl	Paroo/pardoo	Tāleḡhān
Bondar	Hami	Litoo	Pāšloo	Tamandar
Bonyālood	Handiz	Lakar	Qhāflān-kooh	Tang-
Boočir	Hanjis	Loonke	Qhāflānte	delfārd
Booqhāti	Harš/haraš	Magāte	Qharāḡhi	Tapik-tapik
Čang-e-	Helān	Māfāroon	Qheidār	Teidar
raḡheš	Ijand	Māloo	Qhezel	Toodaj
Čikrow	Jamāt	Mijān	Qhowzi	Vānmān
Dālākhāni	Jehrem	Miyāmi	Rādkān	Rang
Darbalooi	Jowbariyān	Mākvān	Rāvandi	Vāriyān
Darfak	Kāč		Ritkooh	Velijiyā
				Viznahār

У нашому дослідженні зроблено першу спробу системного підходу до теми. По-перше, здійснено суцільну вибірку всіх 658 оронімів, зафіксованих на фізичній карті Ірану видавництва "Тіташенасі" [14]. По-друге, методом формально-морфологічного аналізу визначено їх загальну словотвірну структуру. По-третє, для оронімів з прозорою структурою назв розглянуто їхню етимологію.

*Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013
доопрацьована 22.05.2013
прийнята до друку 19.06.2012*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бедов О.* Морфологічна структура сучасної перської лексики (дипломна робота) / Олександр Бедов. – К., 1997. – (Препринт).
2. *Братчиков И. Л.* О структуре информации для машинного перевода / И. Л. Братчиков, С. Я. Фитиалов, Г. С. Цейтин. – М. : ИНИ АН СССР, 1961.
3. *Крикониук К. М.* Формально-морфологічний підхід до вивчення перського словотвору : доповідь на конференції, присвяченій 95-літтю від дня народження Я. Дашкевича. – 2012. (У друці)
4. *Мурзаев Э. М.* Словарь народных географических терминов / Мурзаев Эдуард Макарович. – М., 1984.
5. *Тищенко К. М.* Глагольная парадигма романских языков : дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук / Костянтин Миколайович Тищенко. – К., 1969.
6. The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (digital version). – Access mode : http://oi.uchicago.edu/pdf/cad_z.pdf
7. *Tolman H. C.* A Guide to the Old Persian Inscription / H. C. Tolman. – 1893 (digital version).
8. *Tolman H. C.* Ancient Persian Lexicon and Texts / H. C. Tolman. – Vanderbilt University, 1891.
9. www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-MG-X.html
10. آموزش لغات ترکی آذربایجانی ketankhane.org
11. قریب محمد. واژه نامه نوین زبان و ادبیات فارسی. – موسسه انتشارات بنیاد. – 2 جلد.
12. لغت نامه دیکدا. – موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. – 15 جلد. – 1998.
13. معین محمد. فرهنگ فارسی. – موسسه انتشارات امیر کبیر. – 6 جلد. – 1352.
14. نقشه طبیعی ایران. – موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، 2010.
15. منصورى یدالله. بررسی ریشه شناختی فعل های زبان پهلوی (فارسی میانه زردشتی) / یدالله منصورى. – تهران.
16. فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار. – 1384.

SEMANTICS, DERIVATION AND ETYMOLOGY OF IRAN'S ORONYMS

Kateryna Krykonyuk

*A.Krymsky Institute of Oriental Studies,
National Academy of Science, Ukraine,
Lesya Ukrainka Blvd. 9/84, Kyiv
tel.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com*

This article is a first attempt of a systematic approach to the study of semantics, etymology and word-formation of 658 Iran's oronyms taken from the physical map of "Hitashenasi" publication. The general structure of oronyms' word -formation is defined by the method of formalized morphological analysis that enables segmentation of words in a formalized form and further grammatical formulas classification. The etymology of the oronyms with transparent structure has been examined.

Key words: oronym, semantic analysis, thematic groups "environment and landforms", "nature", "water", "building", derivational structure, formalized morphological analysis.

СЕМАНТИКА, СЛОВООБРАЗОВАНИЕ И ЭТИМОЛОГИЯ ОРОНИМОВ ИРАНА

Екатерина Криконюк

*Институт востоковедения НАН Украины им. А. Крымского,
бульв. Леси Украинки д.9, кв.84, Киев, Украина
тел.: (044)2864461 e-mail: kr.kateryna@yahoo.com*

В статье сделана первая попытка системного подхода к изучению семантики, словообразования и этимологии 658 оронимов Ирана, зафиксированных на физической карте издательства "Гиташенаси". Методом формально-морфологического анализа, который обеспечивает членение слов на формализованные отрезки и дальнейшую классификацию словообразовательных формул, определена их общая словообразовательная структура. Также рассмотрена этимология оронимов с прозрачной структурой названий.

Ключевые слова: ороним, семантический анализ, тематические группы "окружающая среда и формы рельефа", "природопользование", "вода и водоемы", "здания", историофорные оронимы, словообразовательная структура, формально-морфологический анализ.